

Essay

‘Wat gaat gebeuren is al begonnen’

Liesbeth Bik

Toenemende druk op artistieke vrijheid

Staat de vrijheid van kunst in Nederland onder druk? Makers om mij heen in het culturele veld zeggen vaak: 'Welnee, in Nederland speelt dat toch niet?' Maar er is geen 'hier' in een genetwerkte wereld. Parallele en tegengestelde werkelijkheden gaan zij aan zij en beïnvloeden elkaar.

Vrijheid van kunst is, volgens Wikipedia, 'een politiek of maatschappelijk recht, te vergelijken met de vrijheid van meningsuiting: de kunstenaar is tegenover de politiek gevrijwaard van censuur, en is vrij zonder maatschappelijke inmenging kunst voort te brengen naar eigen inzicht. Artistieke vrijheid is het recht van de kunstenaar om zich vrijheden te veroorloven binnen het kunstwerk'. Er is een verschil tussen vrijheid van meningsuiting, vrijheid van kunst en artistieke en academische vrijheid, maar in de maatschappelijke discussie lopen deze begrippen door elkaar. Onze wetgeving beschermt formeel de vrijheid van meningsuiting, maar uit onderzoek blijkt dat er in de praktijk sprake is van krimpende ruimte en toenemende zelfcensuur, al dan niet in het volle zicht.¹

Alarmbellen

De relatie tussen kunst, politiek en samenleving is complex maar essentieel. Kunst kan een kritisch medium zijn dat de maatschappelijke omstandigheden van haar tijd bevraagt, maar kunst kan ook worden geïnstrumentaliseerd of gediskwalificeerd voor politieke doeleinden. In verschillende landen in Europa zien we hoe de veerkracht van samenlevingen wordt verzwakt door een politiek die desinformatie

creëert, democratische structuren ondermijnt, controle over het geldende narratief neemt en kritische stemmen het zwijgen oplegt. Zulke politieke inmenging zuigt de zuurstof uit de samenleving en gaat altijd samen met verschraving van kunst en cultuur. Wanneer dit proces in beweging komt moeten onze alarmbellen rinkelen. Publieke media spelen hier een rol in: waar zij, vanuit hun *raison d'être* (ook) politici kritisch moeten bevragen, doen zij meer en meer het omgekeerde. Ze bewijzen de samenleving die per definitie meerstemmig is daarmee geen dienst. Diep buigen voor gevreesde bezuinigingen, soms vermomd als hervormingen, is geen oplossing.

In een open brief aan het Europees Parlement, *Resistance now, free culture*, waarschuwden kunstenaars in 2024 dat de Europese cultuur zich in een crisis bevindt, met veel voorbeelden van de inperking van artistieke vrijheid. Hongarije is voorloper op dit gebied, maar we zien ook in Slowakije ontslagen directeuren van musea en theaters. In Bulgarije ontzeggen ultranationalisten het publiek fysiek de toegang tot het theatergebouw en in Oostenrijk wil de populistische partij FPÖ stelselmatig snijden in de financiering van 'woke' cultuur ('alle cultuur buiten de lokale →

← De directeur van Bulgaarse Nationale theater Ivan Vazov Vasilev (tweede van rechts) probeert nationalistische demonstranten tegen te houden die het theater proberen binnen te dringen vlak voor de première van *Arms and the Man* (regie John Malkovich), Sofia, 7 november 2024. Fotografie: Dimitar Kyosemarliev / AFP

muziekorganisaties'). In Nederland, Frankrijk en Duitsland willen respectievelijk de PVV, het Rassemblement National en de AfD radicaal snoeien in de financiering van alle culturele instellingen en activiteiten die niet 'traditioneel' en 'nationaal' zijn. Een steeds verder naar rechts bewegende politiek volgt deze logica. Wat nu vernietigd wordt zal niet snel herstellen. Dit zijn bezuinigingen ten dienste van beperking en indamming van artistieke vrijheid.

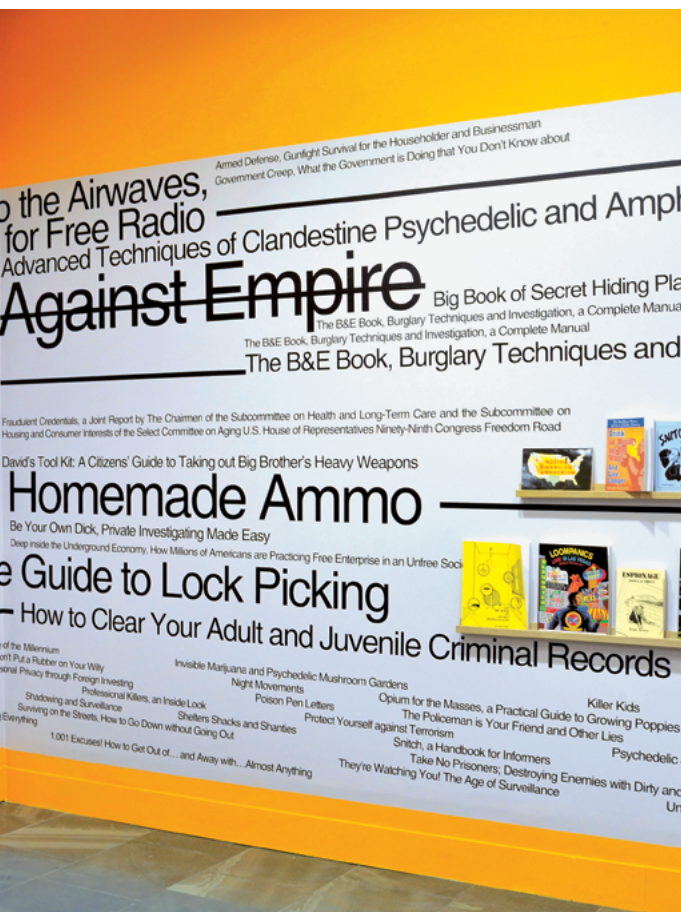
Het regime van Orbán in Hongarije is hét voorbeeld voor autocraten. De ontslagen, bezuinigingen op cultuur en de aanstelling van partijaanhangers in machtsposities demonstreren hoe efficiënt Fidesz, de partij onder Orbán, de culturele sector onder de duim kreeg. Wat zich hier tot in de finesses voltrok, laat zien dat wegkijken sluipenderwijs kan leiden tot een nieuwe werkelijkheid. Gestut door grondwettelijke veranderingen ontstaat zo een omgeving die vijandig is ten opzichte van niet-rechtse ideeën. Zo wordt de weg bereid naar onderdrukking. Neem het Ludwig Museum in Budapest. Barnabás Bencsik leidde dat museum vijf jaar en speelde een belangrijke rol bij de transformatie ervan tot een internationaal vermaarde instelling, maar werd in 2013 gedwongen te solliciteren naar zijn eigen baan. De (politieke) keuze voor zijn concurrent in deze 'open sollicitatieprocedure' stond al vast, ondanks de steun voor Bencsik door de onafhankelijke Ludwig Foundation (eigenaar van de collectie) en vele invloedrijke kunstinstellingen in Europa. Lokale studenten en kunstenaars bezetten het museum een week lang, zonder effect.

Er zijn steeds meer voorbeelden van effectieve controle, druk op instellingen en (zelf)censuur die het recht van een kunstenaar om kritische perspectieven te presenteren beperken. Zo waren de Documenta's sinds 1982 een strijdtoneel voor prikkelend werk, controversen en scherpe discussies, maar de gebeurtenissen tijdens Documenta 15 (2022) zetten een andere toon. Het argument *antisemitisme* werd door de organisatie ingezet om het geluid van kritische stemmen te smoren. Zoals kunstenaar Adam Broomberg betoogde², werd het niet als wenselijk gezien dat kunstenaarscollectief Ruangrupa de tentoonstelling inzette voor intersectionele solidariteit met feministische, queer, zwarte en

Bik Van der Pol,
Loompanics
(2001-2006)
in *Naked Life*,
Museum of
Contemporary
Arts Taipei
(MOCA Taipei),
2006

inheemse kritiek op het kapitalistische systeem. Vanwege de Holocaust is kritiek op de staat Israël in Duitsland ingewikkeld, maar het argument *antisemitisme* leek gebruikt te worden om de inhoudelijke keuzes die de curatoren voorstelden, in de kiem te smoren. De gevestigde orde vond ze te ver gaan. In voorbereiding naar de volgende Documenta is alvast een gedragscode opgesteld om het instituut 'te beschermen tegen antisemitisme, racisme en elke andere vorm van groepgerelateerde misantropie'.³ Omdat de code de IHRA-definitie van antisemitisme⁴ hanteert is het artistieke team daaraan gebonden. De verantwoording van het team is daardoor vooral gelegen in de acrobatische kunst van het weglaten.

Wat zich in
Hongarije voltrok,
laat zien dat
wegkijken
sluipenderwijs
kan leiden tot
een nieuwe
werkelijkheid

Opschudding

Een van mijn eerste confrontaties met druk op artistieke vrijheid was toen ik in 1999 in New York zag hoe het werk van Chris Ofili met een controversiële afbeelding van de Maagd Maria opschudding veroorzaakte tijdens de tentoonstelling *Sensation* in het Brooklyn Museum. Toenmalig burgemeester Giuliani dreigde het museum de huur op te zeggen omdat de tentoonstelling volgens hem 'zo schandig en provocerend was dat minderjarigen deze alleen konden bijwonen onder begeleiding van een volwassene'.

Dat verschillende inzichten niet altijd leiden tot censuur, bleek in 2014 tijdens de 31ste Biënnale van São Paulo met de veelzeggende titel: *How to ... things that don't exist*. De curatoren van deze tentoonstelling 'wilden zoeken naar manieren om conflicten te genereren, door middel van projecten die in hun kern een onopgeloste relatie tussen groepen hebben, tussen verschillende versies van de geschiedenis of tussen onverenigbare ideeën.' Een van die conflicten bleek het Israël-Palestina conflict. Na protest van de 61 deelnemende kunstenaars met betrekking tot de financieringsbronnen, gesteund door het team van curators, stemde de organisatie ermee in om Israëlische financiering 'duidelijk los te koppelen' van de algemene sponsoring van de tentoonstelling. Daarnaast roerde de katholieke kerk zich met wekelijkse gebeden en protest tegen verschillende werken in de tentoonstelling vanwege vermeende godslastering of onzedigheid. Toch werd geen enkel werk uit de tentoonstelling gehaald, integendeel: voortdurende discussie en het bij elkaar brengen van mogelijk confronterende groepen was een belangrijk deel van de Biënnale.

Veel blijft ook onder de radar. In juni 2001 toonden wij, kunstenaarscollectief Bik van der Pol, in een galerie in Chelsea in New York *Loompanics*, een kunstwerk bestaande uit 140 boeken van de gelijknamige uitgeverij. Het werk stond voor uitwisseling van kennis, menselijke vrijheid en verzet tegen tirannie. Het idee was om lezers, soms door te provoceren, op nieuwe manieren te laten nadenken. Het werk eiste een vrije ruimte op waar men kan denken. Ruimte die er moet zijn in een samenleving die zichzelf niet alleen democratisch →

noemt maar ook kritiek toelaat. Alles wat door een samenleving wordt geproduceerd kan in theorie ook tegen haar worden gebruikt. Deze balans definieert een democratie. In 2006 ging de uitgever failliet. Na 9/11 weigerden Amazon en Google de controversiële boektitels van *Loompanics* langer op hun sites te tonen, omdat dat in strijd zou zijn met hun eigen richtlijnen. Google schreef: 'Het beleid van Google staat niet toe dat zij websites adverteert die de promotie van geweld [...] bevatten'⁵, wat nog interessanter werd in het licht van de huidige ontwikkelingen van deze tech-bedrijven en hun rol in de democratische erosie, wereldwijd.

Alles wat door een samenleving wordt geproduceerd kan in theorie ook tegen haar worden gebruikt

Het werk is inmiddels getoond in vele musea en kunstinstituten en aangekocht door een museum in Nederland, die het werk in 2023 zou opnemen in een groepstentoonstelling. Tijdens de voorbereiding lag een aantal boektitels zo gevoelig bij de curator dat zij deze uit het werk wilde halen. Wij gingen niet akkoord en stelden in plaats van selectieve verwijdering een publiek debat en een 'disclaimer' voor om het publiek te informeren dat het werk niet de opvattingen van het museum representeerde. Uiteindelijk is het werk, zonder ons te informeren, niet tentoongesteld. Al deze gevallen zijn voorbeelden van effectieve controle, druk op instellingen en vormen van zelfcensuur, die het presenteren van kritische perspectieven beperken. Er lijkt een groeiende terughoudendheid onder curatoren en kunstinstituten om controversiële onderwerpen in het openbaar te tonen, uit angst voor verzet, imagoschade of terugtrekkende donateurs.⁶ Maar vrijheid is ruimte geven. Kunstenaars nemen die ruimte maar zij moeten wel (door politiek en instellingen) beschermd worden. Zal *Loompanics* ooit nog getoond worden?

Ondertonen

Ook in eigen land moeten kunstenaars het steeds vaker ontgelden. Zo werd Jonas Staal vanwege zijn werk gerechtelijk vervolgd en transformeerde de rechtszaak tot een deel van het kunstwerk zelf; paste Dries Verhoeven zijn werk aan om controversie te voorkomen; werd Sooreh Hera's tentoonstelling wegens bedreigingen vanuit de moslimgemeenschap deels gecensureerd; trok kinderboekenschrijver Pim Lammers zijn werk terug na doodsbetreffingen, aangejaagd door een christelijke lobbygroep; dreigden Rotterdamse politici de subsidie aan een kunstcentrum stop te zetten vanwege een ingezette naamsverandering; werd Paradiso bedreigd vanwege optredens van omstreden bands; werd Douwe Bob bedreigd omdat een politica ophitsende berichten plaatste op Twitter. Het persoonlijke is niet alleen politiek; de politiek wordt ook persoonlijk.

Volgens de Franse schrijver Cécile Wajsbrot gebeuren dingen niet in een vacuüm. 'Het kost tijd [...] om een dictatuur te vestigen. Het controleren van de kunst, de cultuur en de media maakt er deel van uit – het is de eerste

stap. [...] Het begint langzaam, het begint met ondertonen, dan worden de stemmen luider, de woorden duidelijker en op een ochtend word je wakker en luister je naar de radio en hoor je dat het gebeurd is. Zo plotseling, denk je, hoe kon het gebeuren? Maar het was niet plotseling. Wat gaat gebeuren is al begonnen.⁷

Alert zijn op voortekenen in het alledaagse: democratie moet je actief leven en onderhouden, onbevreesd, want we hebben alles te verliezen. Vrijheid is een uitdaging, een kritische zoektocht naar waarheid. Daarom moeten we de tijd nemen ons te informeren en scherp te zijn. Omdat veel van wat elders gebeurt in onze geglobaliseerde wereld ook hier weerklinkt vindt.⁸ •

Noten

- 1 Freemuse (2025) [The state of artistic freedom 2025](#). S.l.: Freemuse.
- 2 Broomberg, A. (2025) [‘The twisted logic of Documenta’s “Artistic Freedom”](#)’. Op: [hyperallergic.com](#), 10 september.
- 3 [documenta.de/en/code-of-conduct](#)
- 4 [holocaustremembrance.com/resources/de-werkdefinitie-van-antisemitisme-van-de-ihra](#)
- 5 Cosindas, G. (2005) [‘Covert censorship on the web’](#). Op: [www.archive.org](#).
- 6 Hulshof, L. (2024) [‘De angst regeert: een gesprek over stilte in het Nederlandse kunstenveld’](#). Op: [www.mistermotley](#), 11 juli.
- 7 [allianceofacademies.eu/news/five-by-cecile-wajsbrot](#)
- 8 Solomon, T. (2024) [‘Congress passes bill that gives Trump the power to designate art nonprofits “Terrorist organizations”](#)’. Op: [www.artnews.com](#), 21 november.

Liesbeth Bik neemt afscheid van *Boekman* als vaste columnist. Micha Hamel, haar opvolger als voorzitter van de Akademie van Kunsten, neemt het stokje over met ingang van het voorjaarsnummer van 2026, *Boekman* 146. De redactie is Liesbeth dankbaar voor haar mooie bijdragen en de altijd plezierige samenwerking.

Liesbeth Bik

is beeldend en conceptueel kunstenaar in kunstenaarscollectief Bik Van der Pol. Zij is lid van de Akademie van Kunsten waarvan zij tot oktober 2025 voorzitter was